

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2020 (Ekim/October)

Câbirî'nin İ'câzu'l-Kur'ân Anlayışının Tahlil ve Tenkidi*

A Critical Analysis of al-Jabri's Understanding of the Inimitability of the Qur'an

Hüseyin ORAL

Arş. Gör. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Tefsir Anabilim Dalı

Research Assistant, Erciyes University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir

Kayseri, Turkey

huseyinoral@erciyes.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-2624-974X>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Arařtırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 08/06/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted: 05/10/2020

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2020

Atf / Citation: Oral, Hüseyin. “Câbirî'nin İ'câzu'l-Kur'ân Anlayışının Tahlil ve Tenkidi”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Ekim/October 2020), 472-488.

<https://doi.org/10.31121/tader.748741>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of Tafsir Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

* Bu makale, *Câbirî'nin Kur'an Anlayışı* isimli yüksek lisans tezimizdeki “Kur'an'ın İ'câzı” bölümünün geliştirilmiş halidir.

Öz

Muhammed Âbid el-Câbirî (1935-2010), son dönemin önemli mütefekkirlerindedir. *Fehmü'l-Kur'âni'l-Hakîm* isimli üç ciltlik tefsiri ve Kur'an'a dair yazdığı *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eseri, tefsir ilmi açısından Cabirî'nin önemini bir kat daha artırmaktadır. Bu çalışma, Câbirî'nin Kur'an'ın i'câzına dair görüşlerini gerekçeleriyle ortaya koymayı ve eleştirel bir bakış açısıyla tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Câbirî'ye göre Kur'an'ın, Kureys'i en çok etkileyen yönlerinden biri nazımdır. Bu nazım, daha önce duydukları hiçbir söze benzememesine rağmen onlar inanmamakta direndiler. Allah da onlara önce Kur'an'ın tümünün, ardından on sûrenin ve nihayet tek bir sûrenin benzerini getirmeleri hususunda meydan okudu. Kureys'liler bu tehditler karşısında âciz kalınca Kur'an'ın mu'ciz yönü ortaya çıkmış oldu. Ayrıca -Câbirî'ye göre- Kur'an'ın i'câzında, belagat ve fesahatine ilaveten okunuş tarzının da etkisi söz konusudur. "Tecvid" ve "tertil" şeklinde isimlendirilen bu okuyuş tarzı Kur'an'ın bir parçasıdır. Bunun yanında Kur'an'ın önceki peygamberlere verilen hissî mucizeleri neshettiğini düşünen Câbirî, Hz. Peygamber'in tek mucizesinin Kur'an olduğunu ifade etmekte ve aktarılan diğer olağanüstü hadiseleri kabul etmemektedir. Ancak bu meselede Câbirî'yi büyük oranda etkileyen İbn Rüşd'ün görüşünün hem daha isabetli hem de daha tutarlı olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Câbirî, İ'câzu'l-Kur'an, Mucize

Abstract

Muhammad Abed al-Jabri (1935-2010) is one of the most considerable thinkers of the recent period. His three-volume Tafsir *Fahm al-Qur'an* and *al-Madhal*, which he wrote about the Qur'an, increase his significance, especially for Tafsir science. In this study, we put forward al-Jabri's views about the inimitability and the unparalleled uniqueness of the Qur'an and analyzed them from a critical perspective. According to al-Jabri, one of the aspects that most impressed Quraysh was form of the Qur'an. However, although this form hasn't seemed like anything they heard before, they have resisted not to believe. So, Allah has challenged them first to form a similar of the whole Qur'an, then ten surahs of the Qur'an, and eventually only one surah of the Qur'an. Since Quraysh couldn't imitate the Qur'an despite these challenges, the inimitable aspect of the Qur'an has appeared. According to al-Jabri, the recitation manner of the Qur'an has an impact on the inimitability of the Qur'an in addition to its literary language and eloquence. Besides, this recitation manner, which is called tarteel and tajweed, is a part of the Qur'an. Furthermore, al-Jabri, who thinks that the Qur'an has abrogated all phenomenal miracles of former prophets, points out that the only miracle of the Prophet Muhammad is the Qur'an and rejects the extraordinary events transmitted about him. However, in this issue, the view of Averroes, who has a big impact on al-Jabri, is more significant and consistent.

Keywords: Tafsir, Qur'an, al-Jabri, The Inimitability of the Qur'an, Miracle.

Giriş

Son dönemin İslam ve Arap düşüncesine damga vuran mütefekkirlerinden Muhammed Âbid el-Câbirî, Kur'an üzerine yaptığı çalışmalarla tefsir ilmi açısından da önemli bir isim haline gelmiştir.¹ Bu makalede, onun Kur'an'ın i'câzına dair serdettiği görüşler incelenecek ve eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilecektir.

¹ Muhammed Âbid el-Câbirî, 27 Aralık 1935 tarihinde Fas'ın Figîg şehrinde doğmuş ve dokuz yaşında Kur'an'ın yaklaşık üçte ikisini hıfz etmiştir. Bk. Muhammed Âbid Câbirî, *Hafriyyât fi'z-zâkirâ min ba'îd* (Beyrut: Merkezu dirâsâti'l-vaḥdeti'l-'Arabiyye, 1997), 120. Siyasî, felsefî ve dinî alanlarda pek çok önemli eser bırakan Câbirî'nin çalışmaları Türkçe, Fransızca, İngilizce, İspanyolca, Japonca, Kürtçe, Malayca ve Portekizce'ye çevrilmiştir. Ayrıca eserleri ve fikirlerine dair Arapça, Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca dillerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Özellikle hayatının son döneminde Kur'an'a ilgisinin arttığına şahit olduğumuz Câbirî, son iki çalışmasını Kur'an üzerine yapmıştır. Bunlardan ilki, Kur'an ile ilgili görüşlerini bir araya topladığı eseri olan *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm el-cü'z'ü'l-evvel fi't-ta'rîfi bi'l-Kur'ân*; diğeri -ve son eseri- ise nüzul sıralamasına göre yazdığı *Fehmü'l-Kur'âni'l-Hakîm; et-tefsîru'l-vâdih basebe tertîbi'n-nüẓûl* isimli üç ciltlik tefsirdir. Dört çocuğu bulunan Câbirî, 3 Mayıs 2010 tarihinde Kazablanka'da vefat etmiş ve şehitler kabristanına defnedilmiştir. Câbirî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili daha detaylı bilgi için bk. Hüseyin Oral, *Cabirî'nin Kur'an Anlayışı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 6-10; Muhammed Coşkun, *Kur'an Yorumunda Yeni Bir Ufuk: Câbirî ve*

Öncelikle belirtelim ki indirildiği ortamın en belirgin özelliği olan edebî zenginlik göz önüne alındığında, Kur'ân-ı Kerîm'in bu ortamı etkileyecek bir belagate sahip olmasının şaşılacak bir tarafı yoktur. Hatta Allah Teala, etkileycilik bir yana, benzeri getirilemeyecek bir hitap göndermiştir. Nitekim kendilerine meydan okunduğunda Kureyş müşrikleri, Kur'ân'ın benzerini getirmekten âciz kalmışlardır. “Kudret”in zıddı olan “acziyet” kelimesi, “zayıflık, bir şeyi yapamama, bir talebi yerine getirememe ya da bir şeyi idrak edememe hali”ni ifade ederken,² “i'câz” kelimesi, “acze düşürmek”, “acziyeti ortaya koymak” ve “aciz bir halde bulmak” anlamlarında kullanılmaktadır.³ Bu kelimenin, “Kur'ân”a izafe edilmesi suretiyle ortaya çıkan “İ'câzu'l-Kur'ân” lafzı ise ıstılahta; “Kur'ân'ın, benzerinin getirilmesi hususunda insanları âciz bırakması”dır.⁴ Kur'ân-ı Kerîm, bu özelliği sebebiyle, “âciz bırakan” anlamında “mu'ciz” veya “mu'cize” şeklinde vasıflandırılmıştır.⁵

Kalıcı mucize olması itibarıyla Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi sayılmıştır.⁶ Bununla birlikte Kur'ân'daki i'câzın keyfiyetine dair farklı görüşler zuhur etmiştir. Nazzâm'a göre Allah, Kur'ân'ın benzerini getirme kudretine sahip oldukları halde insanları bundan alıkoymuştur. Dolayısıyla “sarfe nazariyesi” olarak bilinen bu görüşe göre mu'ciz olan Kur'ân değil; Allah olmaktadır. Bunun yanında Kur'ân'daki i'câzın, geçmişten, gelecekte veya o dönemki gizli olaylardan haber vermesinde yahut bizzat Kur'ân'ın telifinde olduğunu bildiren farklı görüşler bulunmakla birlikte, en çok rağbet gören görüş, i'câzı, Kur'ân'ın nazmına, manalarının doğruluğuna ve lafızlarının fesahatine hamleden görüştür.⁷ Kanaatimizce bu görüşe göre de mu'ciz olan, Allah'tır. Bunun sarfe nazariyesinden farkını şu şekilde izah edebiliriz: Allah Teala insanlara sınırlı bir kudret vermiştir. Sarfe nazariyesine göre Kur'ân, bu kudreti aşmamakta ve fakat Kur'ân'ın benzerinin getirilemesi için Allah insanların kudretini sınırlayarak onları âciz bırakmaktadır. Nazım teorisine göre ise

Tefsir Anlayışı (İstanbul: Fikir Yayıncılık, 2014), 23-42; 76-84; Ayşe Uzun, *Muhammed Âbid el-Câbirî'nin Tefsiri ve Yorum Yöntemi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 15-20.

² Bk. Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-ayn*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2003), 3/101; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tebzîbu'l-luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Hârûn - Muhammed Ali Neccâr (Kahire: ed-Dâru'l-Misriyye li't-te'lîfi ve't-terceme, 1964), 1/340; Ebu'l-Huseyn Ahmed İbn Fâris, *Mücmelü'l-luğa*, thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultân (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1986), 1/648; Ebu'l-Huseyn Ahmed İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Hârûn (Dâru'l-fikr, 1979), 4/232; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Kahire: Dâru'l-me'ârif, ts.), 4/2816-2817. Ayrıca ayne'l-fil'i dammeli olan "عَجَزَ" kelimesinin “bir şeyin sonu”nu ifade ettiği ve mesela "عَجَزَ الْأَمْرَ" dendiğinde “bir işin sonu”nun kastedildiği belirtilmektedir. Bk. İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğa*, 4/233; Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Mursî İbn Sîde, *el-Mubkem ve'l-Mubîtu'l-A'zam*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2000), 1/299.

³ Bk. İbn Fâris, *Mücmelü'l-luğa*, 1/648; Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb Firûzâbâdî, *Basâiru zevi't-temyiz fi letâifil-Kitâbi'l-'Azîz* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 4/22; Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 2009), 236.

⁴ Bk. Muhammed Abdulazîm Zurkânî, *Menâbilu'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-hadis, 2001), 2/277.

⁵ Bk. Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis*, 236.

⁶ Bk. Muhammed 'Âbid Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm; el-cü'zü'l-ewvel fi't-tarîfi bi'l-Kur'ân* (Beyrut: Merkezu dirâsâtî'l-vahdeti'l-'Arabiyye, 2006), 170.

⁷ Bk. Muhammed b. 'Abdullah Zerkeşî, *el-Burbân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru't-turâs, 1984), 2/93-97.

Allah, Kur'ân'ı insanların sınırlı kudretini aşacak bir hitap olarak indirmekte ve insanları bizzat Kur'ân vasıtasıyla âciz bırakmaktadır.

Mucize ile tehdidî arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Nitekim Mennâ'u'l-Kattân'ın (ö. 1999) tehdidîyi, mucizenin tanımına koymuş olması bu ilişkiyi teyit etmektedir.⁸ Kur'ân'ın i'câzında tehdidî üç aşamada gerçekleşmiştir:

1. İlk aşamada, Kur'ân'ın bir benzerinin getirilmesi hususunda meydan okunmuştur:

"قُلْ لِّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْحِجْرُ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا"

"De ki: insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere bir araya gelip de birbirlerine destek olsalar dahi onun benzerini getiremezler!"⁹

2. İkinci aşamada Kur'ân'daki gibi on sûre getirmeleri istenmiştir:

"أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَادْعُوا مَنْ اسْتَفْتَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ"

"Ya da 'o Kur'ân'ı uydurdu' mu diyorlar? De ki: Bu iddianızda samimiyseniz Allah dışında kimi çağırabiliyorsanız çağırın ve uydurmakla elde edilecekse böylesi on sûre uydurun!"¹⁰

3. Üçüncü aşamada ise -iki kez- sadece bir sûre getirmeleri istenmiştir:

"أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُوْرَةٍ مِثْلِهِ"

"Ya da 'o Kur'ân'ı uydurdu' mu diyorlar? De ki: O halde Kur'ân'dakine benzeyen bir sûre getirin!"¹¹

"وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُوْرَةٍ مِثْلِهِ"

"Eğer kulumuzza indirdiğimizden şüpheleniz varsa Kur'ân'dakine benzer bir sûre getirin de görelim!"¹²

Bu üç aşamalı tehdidîde zuhur eden i'câzın, Kur'ân'ı diğer semâvî kitaplardan ayıran özelliklerden birisi olduğu da söylenmiştir. Suyûtî'ye (ö. 911/1505) göre önceki kitaplar, nazım ve telif açısından mu'ciz sayılmamıştır. Kur'ân'da olduğu gibi bir tehdidî gerçekleşmediğinden, bu kitapların bir takım gaybî haberleri ihtiva etmesi de mu'ciz sayılmaları için yeterli değildir.¹³

1. Câbirî'nin Kur'ân'ın İ'câzına Dair Görüşleri

Câbirî'ye göre, tevhit, şirk, putlara kulluk, yeniden dirilme, hesap, cennet ve cehennem gibi konuları ele almasının yanında Muhammedî davetin Kureyş'li müşrikleri en çok etkileyen tarafı, Kur'ân'ın, daha önce hiç karşılaşmadıkları bir nazımla indiriliyor oluşuydu. Bu nazım ne kahinlerin ne sihirbazların ne de cinlerden haber alanların konuşmalarına benziyordu. Buna rağmen Kureyş'in

⁸ Bk. Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2/110; Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâbis*, 236-237.

⁹ el-İsrâ 17/88.

¹⁰ Hûd 11/13.

¹¹ Yûnus 10/38.

¹² el-Bakara 2/23.

¹³ Bk. Celâluddîn Suyûtî, *Mu'teraku'l-akerân fî i'câzi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1988), 1/10. Câbirî de bu görüşe katılmaktadır. Bk. Câbirî, *Medhal*, 197.

önde gelenleri, Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e bu tür yakıştırmalarda bulunuyor ve inanmamakta direniyorlardı.¹⁴ Bunun üstüne Allah Teala, Kur'ân'ın tümünün, on sûrenin ve nihayet tek bir sûrenin benzerini getirmelerini isteyerek onlara meydan okudu; ancak onlar buna güç yetiremediler ve âciz kaldılar. Böylece “meydan okuma” bir “âciz bırakma” haline dönüştü ve Kur'ân “mu'ciz” olarak vasıflandırıldı.¹⁵

Câbirî, Kur'ân'ın i'câzında, belagat ve fesahatin yanında okunuş tarzının da etkili olduğunu ifade etmektedir ki bu okuyuş tarzı “tertil ve tecvid”dir. Başka bir deyişle, Kur'ân belli kaidelere göre ve tane tane okunmuştur. Bu okuyuş tarzı, onun diğer kitap ve metinlerden temayüz etmesini sağlamıştır. Zira bugün olduğu gibi, o gün de şiir normal bir metinden farklı şekillerde okunuyor; sihirbaz ve kahinler sözlerinde değişik yöntemler kullanıyorlardı. Bunun yanında -Câbirî'ye göre- “tertil” Kur'ân'ın bir parçasıdır. Bunun anlamı şudur: Kur'ân'ın dinleyenler üzerindeki etkisi, sadece manasıyla değil; okunuş tarzı sebebiyle de sâdır olmaktadır. Tertilin, Kur'ân'ın parçası oluşuna delil olarak "وَرَتَّلْنَا تَرْتِيلًا" ve "وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا" âyetlerini¹⁶ delil getiren Câbirî, "إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ" delil getiren Câbirî, "فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ" âyetlerine¹⁷ dayanarak da bu okuyuş tarzının direkt olarak Allah'tan geldiğini belirtmektedir.¹⁸

Câbirî'ye göre Muhammedî davet, başlangıçta "وَلْيُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا" yani “Başkente ve etrafında bulunanları uyarman için...”¹⁹ âyetinin de işaret ettiği gibi sadece Mekke'de bulunan Araplara yönelikti. Hitabın Arapça olması itibariyle muhatapların sadece Araplardan oluştuğu süreç içinde, i'câzın Kur'ân'ın yalnızca nazmında olduğu kabul edilmişti. Ancak İslam toprakları genişleyip, Arap olmayanlar İslam'a girince, İslam âlimleri Kur'ân'ın i'câzını, manaları da kapsayacak şekilde genişletmişlerdir. Böylece Müslümanlar, Kur'ân'ın sadece lafzıyla değil; manasıyla da mu'ciz olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Kur'ân'ın manasındaki bu i'câz, önceki semâvî kitaplarda zikredilmeyen eski kavimler ve gayb gibi hususlarda verdiği haberlerde kendini göstermiştir.²⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de önceki kavimlere peygamberleri vasıtasıyla pek çok hissî mucize indirildiği belirtilmektedir. Câbirî, Kur'ân mucizesinin bu hissî mucizeleri neshettiğini²¹ ve Hz. Peygamber'in tek mucizesinin Kur'ân olduğunu ifade etmektedir. Zira -ona göre- Kur'ân'ın doğruluğunu teyit edecek harici bir delile ihtiyaç yoktur ve bu açıdan Kur'ân, ihtiva ettiği i'câz ve delillerle kendi

¹⁴ Bk. Câbirî, *Medhal*, 110.

¹⁵ Bk. Câbirî, *Medhal*, 170.

¹⁶ el-Furkân 25/32; el-Müzzemmil 73/4.

¹⁷ el-Kiyâme 75/17-18.

¹⁸ Bk. Câbirî, *Medhal*, 179-182.

¹⁹ el-Enâm 6/92.

²⁰ Bk. Câbirî, *Medhal*, 170-171.

²¹ Bk. Muhammed 'Âbid Câbirî, *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm; et-tefsîru'l-vâdûh basebe tertîbi'n-nüçûl* (Beyrut: Merkezu dirâsâti'l-vahdeti'l-'Arabiyye, 2010), 3/109.

kendine yeten bir kitaptır. Bu meyanda, İbn Haldûn da (ö. 808/1406) Kur'ân'ın kendi dışında bir delile ihtiyaç duymadığını hem delilin hem de medlûlün Kur'ân'da birleştiğini ve bu itibarla Kur'ân'ın en açık delil olduğunu söylemektedir.²²

Câbirî'yi Kur'ân'ın tek mucize olduğu görüşüne iten sebep, Kureyş'lilerin devamlı surette mucize istemeleri ve Kur'ân'ın buna cevaben Hz. Peygamber'in görevinin onlara Allah'ın mesajını ulaştırması olduğunu belirtmesidir. Bu minvalde Câbirî, hem Kureyş'in Hz. Peygamber'den bir takım olağanüstü haller istediğini haber veren hem de onlara verilen cevapları içeren el-İsrâ sûresindeki şu ayetlerin bunu desteklediğini ifade etmektedir:

"وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا"..."أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّى تُنَزَّلَ عَلَيْنَا

كِتَابًا نَقْرُوهُ"

"Dediler ki; yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana kesinlikle inanmayacağız"... "ya da göğe yükseldiğinde... Hatta okuyacağımız bir kitap getirmezsen göğe yükseldiğine de inanmayız."²³

Kureyş'in bu olağanüstü isteklerine karşı, âyetlerin hemen devamında Allah Teala, Hz. Peygamber'den şu şekilde cevap vermesini istemektedir:

"قُلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا"

"De ki; Subhanallah! Ben elçi olarak seçilmiş insandan başka bir şey miyim ki?!"²⁴

Câbirî'ye göre Hz. Peygamber'in buradaki cevabı, ondaki beşerî tabiatın göğe yükselmeye, kaynak fışkırtmaya ya da diğer olağanüstü durumlara imkân tanımadığına delalet etmektedir.²⁵ el-Ankebût sûresinde ise Kureyş'in mucize isteklerine karşı şu ifadeler yer almaktadır:

"وَقَالُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ أَلَمْ أَنْزِلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ

يُنزِلُ عَلَيْهِمْ إِنْ فِي ذَلِكَ لَرَحْمَةٌ وَذِكْرَى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ"

"Ona Rabbinden mucizeler indirilmeli değil miydi?!" dediler. De ki; 'Mucizeler Allah'a aittir. Bense sadece apaçık bir uyarıcıyım.' Kendilerine okunan kitabı sana indirmemiz onlara yetmemiş mi?! Şüphesiz bunda, inanacak olanlar için, bir rahmet ve hatırlatma vardır."²⁶

Câbirî, bu âyetin Hz. Peygamber'e -Kureyş'in istediği türden- hissî mucizeler verilmesi meselesine son noktayı koyduğunu ve -Allah'ın âyetteki cevabından hareketle- mucize olarak Kur'ân'ın tek başına kâfi geleceğinin açık bir şekilde ortaya çıktığını ifade etmektedir.²⁷ Nitekim ona göre şu hadis de bunu destekler mahiyettedir: "Hiçbir peygamber yoktur ki ona insanları inandıracak bir

²² Bk. Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime*, thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş (Dimişk: Dâru Ya'rub, 2004), 1/205.

²³ el-İsrâ 17/90-93.

²⁴ el-İsrâ 17/93.

²⁵ Bk. Câbirî, *Medhal*, 189-190.

²⁶ el-Ankebût 29/50-51. Bk. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, 2/366.

²⁷ Bk. Câbirî, *Medhal*, 187-188.

mucize verilmiş olmasın. Bana verilen ise işte bu vahiydir. Bu sebeple kıyamet gününde bana tabi olanların çoğunlukta olacağını umuyorum.”²⁸

Kur'ân'da bahsi geçen ve mucize olduğu iddia edilen ayın yarılması, isrâ gibi bazı olaylara gelince, Câbirî bunların âlimler arasında tartışmalı meseleler olduğunu ifade etmektedir. Ona göre ayın yarıldığına delil olarak sunulan "اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْتَشَقَّ الْقَمَرُ" âyetinden²⁹ başka bu konuda bir âyet indirilmemiş olması, bu hadisenin olağanüstü olmadığını ve bazı müfessirlerin de değindiği gibi ay tutulması türünden doğal bir olay olduğunu göstermektedir. Şayet Kureyş'in isteklerine binaen böyle bir mucize gerçekleşmiş olsaydı, -diğer peygamberlere verilen mucizelerin tekrar tekrar anlatıldığı gibi- buna da mutlaka diğer âyetlerde değinilirdi.³⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "isrâ" ve hadislerde buna ek olarak geçen "miraç" olaylarının rüyada mı yoksa uyanıkken mi gerçekleştiği konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Câbirî'ye göre rivayetlerin zahirinden anlaşılın şey, bu olayların rüyada gerçekleştiğidir. Hz. Âişe (ö. 58/678), Mu'âviye (ö. 60/680), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve İbn İshâk'tan (ö. 151/768) nakledilen "İsrâ, rüyada ruh ile gerçekleşti. Peygamberlerin rüyaları vahiydir." cümlesi de bu görüşü desteklemektedir. Bu iki olayın uyanıkken bedenlen gerçekleştiğini söylemek -Câbirî'ye göre- büyük sorunlara yol açacaktır ki bunların başında da Hz. Peygamber'in miraçta Allah'ı görmesi gelmektedir. Allah cisimlikten münezzeh olduğu için böyle bir cismânî görme imkân dahilinde değildir. Câbirî, buradan yola çıkarak bu olayların rüyada gerçekleşmiş olması gerektiğini ve mucize sayılmasının mümkün olmadığını belirtmektedir.

Hz. Peygamber'e nispet edilen diğer mucizelerin âhâd haberlere dayandığını söyleyen Câbirî, bu rivayetlerin büyük kısmının -hadisçilerin mevzû hadisleri ayırırken mütesahil davrandıkları- terğîb, terhîb, tefsir ve meğâzî gibi alanlara ait olduğunu ifade etmektedir.³¹ Dolayısıyla ona göre bu rivayetlerden yola çıkarak, Hz. Peygamber'in Kur'ân'dan başka mucizeleri olduğunu söylemek mümkün değildir.³²

Ayrıca Câbirî'ye göre, Hz. Peygamber'in okur-yazar olmamasının Kur'ân'ın i'câzını tekit ettiği görüşü de isabetsizdir. Kur'ân'da Hz. Peygamber için kullanılan "ümî" kelimesinin okur-yazar olmama durumunu değil; kendisine kitap indirilmemiş toplumlardan olma halini ifade ettiğini

²⁸ Buhârî, "Fezâilu'l-Kur'ân", 1; Müslim, "İman", 239.

²⁹ el-Kamer 54/1.

³⁰ Bk. Câbirî, *Medhal*, 188.

³¹ Câbirî, kaynak vermeden bazı rical âlimlerinin şöyle dediğini aktarmaktadır: "Biz, sevap, ceza ve amellerin faziletleriyle ilgili rivayette bulunurken, senedlere mütesahil, ricalle ise müsamahalı yaklaşırdık. Ancak helal, haram ve ahkama dair rivayette bulunurken senedleri iyice irdeler, ricali de sıkı bir tenkide tabi tutardık." Bk. Câbirî, *Medhal*, 190.

³² Bk. Câbirî, *Medhal*, 188-190.

savunan³³ Câbirî, Hz. Peygamber okur-yazar olmasa bile, bunun Kur'ân'ın mucizeliğine delil olmayacağını belirtmektedir. Zira okuma-yazma, belagatli sözler getirmenin şartlarından sayılamaz. Nitekim Arap şair ve hatipler, şüirlerini ve hutbelerini, yazılı veya sözlü olarak hazırlamaksızın, irticalen okumaktaydı. Dolayısıyla okur-yazar olmayan bir kişi de son derece belagatli sözler söyleyebilir ve bu durum -Hz. Peygamber için söz konusu olsa bile- Kur'ân'ın i'câzını tekit etmez.³⁴

Bununla birlikte Câbirî, Kur'ân'ın doğruluğunu kanıtlamak için bilimsel bulguları kullananları ve bu bulguların Kur'ân'da bulunmasının, i'câzın yeni bir görüntüsünü teşkil ettiğini iddia edenleri eleştirmektedir. Zira ona göre bilim devamlı olarak geliştiği, yenilediği ve kendini aştığı için “bilimsel gerçekler” rölâtif ve genelde geçici bulgulardır. Keşfedilen her bilimsel gerçek, geçersiz bir teori haline gelmeye veya bilimin ona ihtiyacı olmadığı gerekçesiyle yararlı olmayan bir hakikat konumuna itilmeye ve yine keşfedilecek başka bir bilimsel gerçeğin gölgesinde kalmaya mahkûmdur.³⁵ Bundan dolayı herhangi bir Kur'ân âyetini bilimsel bir buluşla ilişkilendirmenin tehlikeli bir mecraı da beraberinde getireceğini belirten Câbirî, bilimsel gerçeklerin Kur'ân'da bulunduğunu iddia edenlerle ilgili şu ifadelerle yer vermektedir:

“Bir kere, Batılı bilim adamları -bunlardan kimisi Allah'a bile inanmaz veya en azından bu işe girişirken inancından hareket etmez- Kur'ân'la, dinle asla bir ilgisi olmayan birtakım fikrî ilkeler ve metodolojik varsayımlardan hareketle, yerdeki veya gökteki herhangi bir bilimsel gerçeği keşfedince, -hiçbir şey keşfetmemiş olan bizlerden- birisi çıkar ve “Bu, Kur'ân'da vardır” der. Sonra da yorum yoluyla ispatlamak istediği şeye zahiren ters düşen Kur'ân'daki birtakım ayetleri es geçerek, başka birtakım ayetleri ve kelimeleri kişisel maksadına hizmet edecek bir biçimde ve çoğu kez zorlama bir üslûpla tefsir etmeye yönelir. Tekrar söylüyorum; herhangi birimizin bunu ya da bundan ötesini yapması, sorunlarımızın hiçbirisinin çözümüne hizmet etmez. Bu tür zorlamalara girmeye gerek yoktur. Aksine, iş tersine döner ve bizim kanaatlerimizin aksine görüşlere sahip olan birisi sorar: “Şimdiye kadar neredeydiniz? İddia ettiğiniz gibi kitabınızda bunlar vardı da, niçin bu bilimsel gerçeklerin üzerindeki örtüyü kaldırmadınız?”³⁶

Bunun yanında Câbirî'ye göre, bu konuda eser yazan çağdaş müellifler, şayet bilimin Kur'ân'ı doğruladığını göstermeye çalışıyorlarsa buna ihtiyaç yoktur ve tarihin hiçbir döneminde de olmamıştır. Bu müelliflerin eserleri, çoğu zaman başarısız yorum ve analizlere dayanan, büyük zorlamalar barındıran ve kuşku doğurmaya müsait çalışmalardır. Dolayısıyla yapılması gereken, tabiatla

³³ Câbirî'nin ümmîlikle ilgili görüşü için bk. Câbirî, *Medhal*, 77-92.

³⁴ Bk. Câbirî, *Medhal*, 92-94. Bu konuda daha geniş bilgi ve değerlendirme için bk. Oral, *Câbirî'nin Kur'an Anlayışı*, 56-64.

³⁵ Bk. Muhammed Âbid Câbirî, *Çağdaş Arap-İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, çev. Ali İhsan Pala - Mehmet Şirin Çıkar (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011), 246-247.

³⁶ Câbirî, *Yeniden Yapılanma*, 246.

ilgili âyetlerde, bu tür zorlamalara girmeksizin, “bunları kim yarattı?” sorusundaki amacı gerçekleştirmek ve ibret almaya çalışmaktır.³⁷

2. Görüşlerin Değerlendirilmesi

Câbirî'nin Kur'ân'ın i'câzı ve mucizeler konusunda İbn Rüşd'den (ö. 595/1198) büyük oranda etkilendiğini söyleyebiliriz. Nitekim kendisi İbn Rüşd'den uzun alıntılar yapmakta ve burarlarda onun son derece mantıkî tahliller yaptığını ifade etmektedir.³⁸ Ancak şu kadarı var ki Câbirî'nin yaptığı alıntılar, İbn Rüşd ile kendisinin aynı düşüncede olduğunu ihsas etse de tespit edebildiğimiz kadarıyla Câbirî, İbn Rüşd'den sadece kendi bakış açısına uygun yerleri alıntılamaştır. Halbuki birbirine yakın olmakla birlikte iki yaklaşım arasında önemli farklar bulunduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

Câbirî'nin alıntıladığı bölümlerde İbn Rüşd, devamlı olarak Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat eden delilin Kur'ân olduğunu söylemektedir.³⁹ Bu alıntılar, İbn Rüşd'ün de -Câbirî gibi- tek mucize olarak Kur'ân'ı kabul edip diğer olağanüstü olayları kabul etmediğini ihsas etmektedir. İbn Rüşd'e göre, Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat etmek üzere gönderilmiş ve kendisiyle meydan okunmuş tek mucize Kur'ân'dır. Şu farkla ki İbn Rüşd, Hz. Peygamber'den zuhur eden olağanüstü halleri kabul etmekte ve fakat bu hallerin Hz. Peygamber'in nübüvvetini kanıtlamak yahut meydan okumak üzere verilmediğini; dolayısıyla bunların mucize sayılamayacağını ifade etmektedir. Başka bir deyişle Hz. Peygamber insanları İslam'a olağanüstü hallerle değil; sadece Kur'ân ile davet etmiştir.⁴⁰ O halde Câbirî ile İbn Rüşd, Kur'ân'ın tek mucize olduğu noktasında hemfikirken, olağandışı olayların vukuunda ayrışmaktadır.

Ayrıca İbn Rüşd, gönderilen dinle doğrudan ilişkisi bulunduğu için Kur'ân'ın diğer peygamberlere verilen olağanüstü hallerden daha kuvvetli bir delil olduğunu ifade etmektedir. Çünkü ona göre Kur'ân'ın nübüvvetle olan ilişkisi, iyileştirmenin doktorlukla olan ilişkisi gibidir. Mesela doktorluk iddiasında bulunan iki kişiden biri, doktorluğunun delilinin su üstünde yürümek, diğeri de hasta iyileştirmek olduğunu söylese; ardından ilki su üstünde yürüse, diğeri de bir hastayı iyileştirse; biz ikisinin de doktor olduğuna inanırız. Ancak su üstünde yürüyene inanmamız ikna temelli bir tasdik iken; iyileştirerek ispat edene inanmamız burhan temelli bir tasdik olacaktır ki bu da ikna temelli tasdikten evlâdır.⁴¹ Zira su üstünde yürüyende, doktorluğa asıl delalet eden hasta iyileştirme

³⁷ Bk. Câbirî, *Yeniden Yapılanma*, 245-250.

³⁸ Bk. Câbirî, *Medhal*, 145; Muhammed 'Âbid Câbirî, *İbn Rüşd: Sıra ve fikir* (Beyrut: Merkezi dirâsâtî'l-vaḥdetî'l-'Arabîyye, 1998), 132-133.

³⁹ Bk. Câbirî, *Medhal*, 144-146.

⁴⁰ İbn Rüşd, *el-Keşf 'an menâhici'l-edille fî 'akâidi'l-mille* (Beyrut: Merkezi dirâsâtî'l-vaḥdetî'l-'Arabîyye, 1998), 178.

⁴¹ Bk. İbn Rüşd, *el-Keşf*, 185.

özelliğini görmedik; sadece haricî bir delille ikna edilmiş olduk. İşte Kur'ân da bunun gibi doğrudan Hz. Peygamber'in nübüvvetine delalet ettiği için diğer peygamberlerin olağanüstü mucizelerinden daha kuvvetli, burhânî bir delil olmaktadır.

Kanaatimizce bu konudaki görüşler, görece mucize tanımlarına göre kendi içlerinde tutarlı ya da tutarsız olmaları itibariyle doğru ve yanlış olarak nitelendirilebilir. Mesela mucizenin sadece inkârcıları ikna etmek için indirilen haller olduğunu düşünen bir kişinin, sadece Kur'ân'ı mucize olarak kabul etmesi ne kadar tutarlı ve doğruysa; mucizenin, peygamberlerin elinde zuhur eden bütün olağanüstü haller olduğunu düşünen bir kişinin, bunların hepsini mucize kabul etmesi de o denli tutarlı ve doğrudur. Bununla birlikte Hz. Peygamber'de zuhur eden bazı olağandışı hallerden bahseden hadisler göz önüne alındığında, bu hallerin en azından mümkün olduğu söylenebilir. Mümkünâttan olan bu haller ile ilgili âhâd da olsa sağlam rivayetler gelmiş ve kadim ulemâ bunları kabul etmişse, bu karineler mümkün durumun vuku ihtimalini yükseltir. Vukuu kuvvetle muhtemel bir durumun inkârı için ise bu durumun delillerinden daha güçlü delillere sahip başka bir durum göstermek ya da bu durumun olmadığına -veya olamayacağına- delalet eden aklî ya da naklî deliller getirmek gereklidir. Başka bir ifadeyle, Allah Teala'nın Hz. Peygamber'e bir takım olağanüstü haller vermiş olması mümkünâttandır. Bu olağanüstü hallerle ilgili gelen haberler de durumun vuku ihtimalini güçlendirmektedir. Bunun yanında bu hallerin, kesin olarak gerçekleşmediğine dair haberler yahut mümteni olduğuna delalet edecek aklî karineler söz konusu değildir. Diğer taraftan şunu da unutmamalıyız ki insan sevdiği şeyleri abartacak bir tabiata sahiptir. Günümüzde olduğu gibi geçmişte de Hz. Peygamber'in abartılmış⁴² olma ihtimalinin yüksek olduğu kanaatindeyiz. Bu abartı, gerçekleşmeyen -ama gerçekleşmesi arzu edilen veya gerekli görülen- hususların uydurulması şeklinde tezahür edebilmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in olağanüstü halleri ile ilgili haberlere karşı tavrımız ne tamamen kabul ne de tamamen ret şeklinde olmalıdır.

Câbirî'nin Kur'ân'ın tek mucize oluşuna dair delil getirdiği âyetler, peygamberlerde zuhur eden bütün olağanüstü halleri mucize sayan bir kişinin aleyhine son derece kuvvetli delil olacaktır. Zira âyette geçen "*Ona Rabbinden mucizeler indirilmeli değil miydi?*"⁴³ sözü gerçekten de -en azından bu âyetin inişine kadar- Hz. Peygamber'e bu anlamda olağanüstü bir mucize verilmediğini göstermektedir. Ancak bu âyet, mucizeyi sadece inkârcıları âciz bırakmak için indirilen olağanüstü durumlar olarak anlayan bir kişinin aleyhine kesinlikle delil teşkil etmeyecektir. Çünkü bu anlayışa göre Allah Teala, Hz. Peygamber'e bir takım olağanüstü haller vermekte ve fakat bunları inkârcıları ikna etmek

---

⁴² Burada "abartı"dan kastımız "adalet"ın zıddı olan "zulüm"ün pozitif tarafıdır. Zulüm de bilindiği üzere bir şeyi gerçekte bulunduğu yerin dışında bir yere yerleştirmektir.

⁴³ el-Ankebût 29/50.

için değil; bir takım başka sebeplerle vermektedir. Şöyle ki o dönemde Hz. Peygamber'in, devamlı surette inkârcılarla beraber olup, onları ikna etmeye çalıştığını düşünmek yanlış olacaktır. Zira Müslümanların da kendi içlerinde, kendilerine özel yaşantıları vardı ve onlar bu yaşanmışlık içerisinde savaş, baskı, göç gibi zor ve sıkıntılı zamanlardan geçmişlerdi. Bu tür zamanlarda Allah'ın yardım göndermesinde ya da Hz. Peygamber'in elinde bazı olağanüstü haller yaratmasında herhangi bir sakınca veya muhallik olmadığı gibi bu durum, inkârcıların mucize istekleriyle de çelişmemektedir. Câbirî'nin delil getirdiği bu ayetle ilgili bir başka husus ise şudur: Bu ayette bahsi geçen inkarcılar mucize istediklerine göre o ana kadar indirilmiş Kur'ân ayetleri onların zihinlerindeki "ayet" ya da "mucize" kapsamına girmemektedir. Daha açık bir ifadeyle onlar, Kur'ân'ı mucize ya da Allah'ın varlığının ve kudretinin bir delili olarak görmemişlerdir. Zira zihnen böyle bir fikre sahip olsalardı, bu istekleri anlamsız kalırdı. O halde inkarcıların burada doğrudan önceki peygamberlere verilen harikulade hissî hallerin bir benzerini talep ettiklerini ve bu ayetin nüzulüne kadar kendilerini ikna etmeye yönelik bu türden olağanüstü herhangi bir delil gönderilmediğini söyleyebiliriz.

Bunun yanında *"De ki: Subhânallah! Ben elçi olarak seçilmiş bir insandan başkası değilim ki!"*⁴⁴ âyetinde Kureyş'in isteklerine karşı, Allah Teala'nın Hz. Peygamber'den kendisinin insan olma özelliğini vurgulamasını istemesi de olağanüstü halleri nefyettirmektedir. Zira insan fiilleri, Allah'ın bu fiiller için koyduğu ölçü ve sınırları kendi kendine aşamaz. Buradan yola çıkarak biliyoruz ki peygamberlerde meydana gelen olağanüstü hallerin yaratıcısı Allah'tır. Bununla birlikte âyetin Hz. Peygamber'den vurgulamasını istediği durum, mucizeyi bütün olağanüstü hallere şamil kılanlar için de geçerli bir delil değildir. Zira bu olaylar mucize olarak kabul edilse bile, Hz. Peygamber'in kendi kendine yarattığı durumlar değil; Allah'ın kendisine verdiği haller olarak anlaşılacaktır. Başka bir deyişle, mucizeler Allah tarafından geldiği için meselenin Hz. Peygamber'in insan olup olmamasıyla bir ilgisi bulunmamaktadır. Ayrıca Câbirî, bu tip mucizeleri kabul etmeyişine delil olarak Hz. Peygamber'in normal bir insan oluşunu getiriyorsa, bu Câbirî'nin düşüncesinde mucizenin kaynağıyla ilgili bir problem olduğu anlamına gelecektir. Bu durumda ya mucizelerini kabul ettiği önceki peygamberlerin insandan farklı varlıklar olduğunu ifade etmeli ya da -eğer onları normal insan olarak kabul ediyorsa- ilgili mucizeleri de reddetmelidir. Görüldüğü üzere, Câbirî bu delili getirerek kendi içinde çelişkiye düşmekte ve görüşünü tutarsız hale getirmektedir.

Diğer taraftan ayın yarılmasının, ay tutulması gibi doğal bir olay olduğunu belirten Câbirî, tefsirinin ikinci cildinde ele aldığı el-Kamer sûresinde, ayın yarıldığını ifade eden ilk âyetten hemen sonra gelen *"وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ"* yani *"Ne zaman bir mucize görseler yüz çevirip 'bu gelip*

⁴⁴ el-İsrâ 17/93.

geçecek bir sibirdir' derler"⁴⁵ âyetindeki "آية" kelimesini "Allah'ın kevnî âyetleri (delil ve alametleri)" şeklinde açıklamaktadır.⁴⁶ Ancak üçüncü ciltte "âyet" kelimesinin Kur'ân'da kullanıldığı her yerde "alamet ve mucize" anlamlarına geldiğini ifade ettikten sonra; buna örnek olarak yine bu âyeti getirmekte ve "آية" kelimesini bu sefer "ayın yarılması" şeklinde açıklamaktadır.⁴⁷ Kanaatimizce Câbirî, bu açıklamayı sehven yapmış olabileceği gibi mucizeyle ilgili farklı görüşlere sahip olduğu zamanlarda yazdığı bir makaleyi tefsirine almış ve ilgili kısmı çıkarmayı ya da değiştirmeyi unutmuş da olabilir. Zira tefsirindeki ve *Medhal*'deki konuların bir kısmı, onun daha önce yayımlamış olduğu makalelerden oluşmaktadır.

Bu noktada İbn Rüşd ve Câbirî'nin arasındaki ihtilaftan müllhem, "mucize" kavramına dair, iki farklı anlayış geliştiğini görmekteyiz. Bu anlayışları, genel ve özel olarak tabir edebiliriz. Buna göre, Allah'ın peygamberlere sadece inkârcıları ikna etmek ve onlara meydan okumak için verdiği durumlar, özel anlamda mucize; peygamberlere verdiği bütün olağanüstü durumlar ise genel anlamda mucizedir. Bu kavramsal ayrımı esas alarak şunu söyleyebiliriz: Âyetlerde zikri geçen, inkârcıların isteklerinin reddedildiği ve Kur'ân'ın yeteceğinin belirtildiği mucize, özel anlamdadır. Çünkü bir taraftan hem bazı âyetlerde Hz. Peygamber'e de olağanüstü haller verildiğine işaret edilmekte hem de hadislerde Hz. Peygamber'in elinde birtakım olağanüstü haller zuhur ettiğine dair haberler gelmekte; bir taraftan da bazı âyetlerde Hz. Peygamber'e mucize verilmediğine yorulabilecek ifadeler bulunmaktadır. O halde bugün genel kabul gören ve genel mucizeyi esas alan "mucize" anlayışını Kur'ân'la uyumlu olacak şekilde tebdil etmemiz ve özel anlamını kabul etmemiz gerekecektir. Bu anlamda İbn Rüşd'ün görüşünün hem kendi içinde tutarlı hem de Kur'ân ve hadislerle uyumlu olması itibariyle daha isabetli olduğu kanaatindeyiz.

Bunun yanında daha önce bahsedildiği gibi Câbirî, Kur'ân'daki nazmın mucize olduğunu söylemekteydi. Bu meyanda Sudan'lı çağdaş tefsir araştırmacısı Cemâluddîn Şerîf, Câbirî'nin Kur'ân'ın i'câzını sadece nazmına indirgediğini ve manasını mu'ciz kabul etmediğini ifade etmektedir.⁴⁸ Açıkçası Câbirî'nin genel itibariyle nazmın i'câzından bahsetmesi ve âlimlerin, Arap olmayanların İslam'a girişiyle i'câzı Kur'ân'ın manasını da kapsayacak şekilde genişlettiklerini söylemesi, onun böyle bir görüşte olduğunu ihsas etmekte ve fakat bunu gerektirmemektedir. Başka bir deyişle Câbirî, açık bir şekilde Kur'ân'ın manasının mu'ciz olmadığını söylememektedir. Hatta Câbirî'nin,

⁴⁵ el-Kamer 54/2.

⁴⁶ Bk. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, 1/188.

⁴⁷ Bk. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, 3/100.

⁴⁸ Bk. Cemâluddîn Abdulazîz Şerîf, "el-Mu'cizetu'l-Kur'âniyye fi fikri'l-Câbirî: Dirâse tahlîliyye", *İslâmiyyetu'l-ma'rife* 66 (2011), 88-93.

Kur'ân hitabındaki etkinin sadece mana ile değil, okunuş tarzıyla da sâdir olduğunu ifade etmesi,⁴⁹ nazımdaki i'câzı incelemekle birlikte manadaki i'câzı da kabul ettiğine işaret etmektedir.

Buna mukabil, Câbirî'nin "Tertil"i Kur'ân-ı Kerîm'den bir parça saymasının da isabetli bir görüş olmadığı kanaatindeyiz. Zira "tane tane, yavaş yavaş, sindirerek okumak"⁵⁰ anlamlarına gelen tertil, Kur'ân'ın bir parçası değil; sadece bir okuma çeşididir. Tertilin, Kur'ân'ın etkisini artırması, onun parçası olduğu anlamına gelmemektedir. Mesela bir şiirin etkisi de hızlı ve yavaş okunmasına göre değişecektir. Dolayısıyla bunu Kur'ân'a has bir okuyuş tarzı olarak görmek doğru olmayacaktır. Câbirî'nin bu konuda delil olarak getirdiği "وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيْلًا"⁵¹ yani "Kur'ân'ı tane tane oku"⁵¹ âyeti, bu okuyuşun Kur'ân'ın parçası olduğunu göstermemekte; sadece Kur'ân'ın hem okuyuşta hem de beyanda⁵² daha etkili olabilmesi için bir tavsiyede bulunmaktadır.⁵³ Câbirî'nin bu konudaki ikinci delili olan "وَرَتَّلْنَا تَرْتِيْلًا"⁵⁴ âyeti ise bağlamdan da anlaşılacağı üzere okuyuştan bahsetmemekte; Kur'ân'ın peyderpey indirildiğini ifade etmektedir.⁵⁴ Son olarak, Kur'ân'ın okunuşunun Allah'tan geldiğine delil olarak sunulan "إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأْتَهُ فَآتَّبِعْ قُرْآنَهُ"⁵⁵ âyetlerinin -muhatapın Hz. Peygamber olduğu düşünülse bile- tertil gibi özel bir okuyuşla Allah'tan geldiğini göstereceğini sanmıyoruz ki âyetlerin bağlamı göz önüne alındığında, Belhî'ye⁵⁵ atfedilen ve bu âyetlerin, Kıyamet gününde amel-lerinin yazılı olduğu kitabı hızlı hızlı okumaya çalışan kişilerden bahsettiğine dair görüşün doğru olması da imkan dahilindedir.⁵⁶

Bunun yanında Câbirî'nin, bilimsel bulguların Kur'ân'ın i'câzıyla ilgisinin bulunmadığı yönündeki görüşüne katılıyoruz. Gerçekten de deney ve gözleme dayanan bilim, ortaya çıkan yeni bulgular ve teknolojinin gelişmesiyle, bugün doğru kabul ettiğini, yarın yanlış kabul edebilir. Söz gelimi, önceden bilimsel olarak dünya düz iken -ki bu, akli dışlayan katı bilimin eksikliğini gösterir- daha sonra dünyanın yuvarlak olduğu sonucuna ulaşılmış, teknolojinin gelişmesiyle birlikte yuvarlak da olmayıp elips şeklinde olduğu keşfedilmiştir. Aynı şekilde bir zamanlar bilimsel açıklamaya göre güneş, duran dünyanın etrafında dönerken, daha sonra dünyanın, duran güneşin etrafında döndüğü

⁴⁹ Bk. Câbirî, *Medhal*, 182.

⁵⁰ Bk. Muhammed b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an ğavâmidî't-tenzîl ve 'nyûni'l-ekâvîl fî vucûbi't-te'vîl*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Mu'avvid (Riyad: Mektebetü'l-'ubeykân, 1998), 6/241.

⁵¹ el-Müzzemmil 73/4.

⁵² Bk. Ebû İshâk İbrahim b. es-Seriy Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbubû*, thk. Abdulcelil Abduh Çelebi (Beyrut: Âlemu'l-kütüb, 1988), 5/239-240.

⁵³ Bk. Fahreddîn Râzî, *Mefâtîhu'l-ġayb* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1981), 30/173-174.

⁵⁴ Bk. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbubû*, 4/66.

⁵⁵ Ebu'l-Kâsım eş-Şeyh Abdullah b. Ahmed el-Belhî (ö. 319 veya 329), *Tefsîru'l-Belhî* adında on iki ciltlik bir tefsir telif etmiştir. Bk. Ali Rıza Gül, "Kıyamet Suresi'nin 16-19'uncu Ayetlerine Yüklene Geleneksel Yorumlar Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/2 (2003), 103.'ten naklen; Ahmed b. Muhammed Edirnevî, *Tabakâtu'l-müfessirîn* (Medine: Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem, 1997), 55.

⁵⁶ Bk. el-Fadl b. el-Hasan Tabersî, *Mecme'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-murtezâ, 2006), 10/150-151.

keşfedilmiş, teknolojinin gelişmesiyle aslında ikisinin de döndüğü ve hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu kadar değişken bulguları olan bilimin Kur'ân'ın doğruluğunu ispat etmesi düşünülemez. Câbirî'nin değindiği gibi buna ihtiyaç da yoktur. Zira Kur'ân, kendi kendine yetecek bir i'câza sahiptir ve bu konuda harici bir delile ihtiyaç bulunmamaktadır.

Sonuç

Son asrın önemli müslüman mütefekkirlerinden biri olan ve her ne kadar “Arap aklı” üzerine yaptığı çalışmalarla ön plana çıkmış olsa da hayatının son döneminde ortaya koyduğu Kur'ân ve tefsire dair çalışmalarla İslamî ilimler açısından önemini artıran Câbirî, Kur'ân'ın i'câzı hakkındaki görüşleriyle de dikkatleri celbetmektedir. Ona göre Kur'ân, ihtiva ettiği i'câz ve delillerle kendi kendine yeten bir kitaptır. Dolayısıyla onun doğruluğunu teyit edecek haricî bir delile de ihtiyaç bulunmamaktadır. Nitekim Kur'ân'ın o dönemde müşrikleri en çok etkileyen yönü, daha önce hiç duyulmamış bir nazımla indirilmiş olmasıdır. Buna rağmen müşrikler, inanmamakta direnmişlerdir. Bunun sonucunda Allah, Kur'ân'ın bir benzerini getirmelerini isteyerek onlara meydan okumuş ve bu tehdidî ile birlikte Kur'ân'ın mucizevî yönü ortaya çıkmıştır.

Câbirî, Kur'ân'da kullanılan “ümmî” teriminin okur-yazar olmama durumunu değil; kendisine kitap verilmemiş toplumlardan olma halini ifade ettiğini belirtmektedir. Dolayısıyla ona göre Hz. Peygamber, okuma-yazma bilen bir kişidir. Bununla birlikte o, Hz. Peygamber'in okur-yazar olmadığını savunanların, bu durumu Kur'ân'ın i'câzına delil getirmelerinin uygun olmadığı kanaatinindedir. Zira “Hz. Peygamber, okuma-yazma bilmediğine göre böyle bir söz getirmesi mümkün değildir.” şeklindeki argümandan “okuma-yazma bilseydi bu sözleri söyleyebilirdi.” anlamı çıkmaktadır. Halbuki okuma-yazmayı bilmek bir yana dönemin en bilginlerinin bile Kur'ân'ın benzerini getirmekten âciz kaldığı bir ortamda, Hz. Peygamber'in okuma-yazma bilse dahi Kur'ân'ı kendi kendine oluşturup yazamayacağı açıktır. Dolayısıyla Kur'ân'ın i'câzının, Hz. Peygamber'in okur-yazar olması ya da olmamasıyla bir ilgisi bulunmamaktadır.

Bunun yanında Câbirî'ye göre Kur'ân'ın doğruluğunu kanıtlayacak harici bir delile ihtiyaç yoktur. Zira Kur'ân, kendi kendine yeten bir i'câza sahiptir. Bu sebeple bilimsel keşif ve bulguların, Kur'ân'ın i'câzını teyit etmek için kullanılmasına ihtiyaç yoktur. Ayrıca bilimsel bulguların, zaman içinde değişkenlik gösterebilmesi ve her zaman için nihai çözümler olmaması sebebiyle bir bulgu ile Kur'ân'dan bir ifade arasında ilişki kurmak ve “Bu, zaten Kur'ân'da vardı. O halde Kur'ân mu'cizdir.” şeklinde bir çıkarımda bulunmak doğru olmayacaktır. Çünkü bu bulgu gelecekte yanlışlanacak olursa yapılan çıkarım da yanlış konumuna düşecektir.

Kur'ân'ın i'câzı konusunda Câbirî'nin en çok dikkat çeken görüşü ise Hz. Peygamber'in tek mucizesi olarak Kur'ân'ı kabul etmesi ve diğer olağanüstü olayları reddetmesidir. Biz bu konuda -

Câbirî'nin de kendisinden etkilendiği- İbn Rüşd'ün görüşünün hem daha isabetli hem de daha tutarlı olduğu kanaatindeyiz. Dolayısıyla bu çalışmada onun görüşünden yola çıkarak mucizeyi genel ve özel olmak üzere iki kısma ayırdık: Genel anlamda mucize, Allah'ın aleme koyduğu sisteme aykırı olarak yarattığı her şeydir. Bunun içine Hz. Peygamber'in elinde yaratılan olağanüstü haller de girmektedir. Özel anlamda mucize ise -ki Kur'ân'da bahsi geçen mucize budur- inkarcıları ikna etmek için meydan okuma ile birlikte gerçekleşen olay veya olgulardır. Bu anlamda, Hz. Peygamber'in tek mucizesi Kur'an'dır; ancak bu durum, diğer olağanüstü hallerin gerçekleşmediğini göstermemektedir.

Kaynakça

- Câbirî, Muhammed Âbid. *Çağdaş Arap-İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*. çev. Ali İhsan Pala - Mehmet Şirin Çıkar. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011.
- Câbirî, Muhammed 'Âbid. *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm; et-tefsîru'l-vâdih hasabe tertîbi'n-nüzûl*. Beyrut: Merkezi dirâsâti'l-vahdeti'l-'Arabiyye, 2010.
- Câbirî, Muhammed 'Âbid. *Hafriyyât fi'z-zâkira min ba'îd*. Beyrut: Merkezi dirâsâti'l-vahdeti'l-'Arabiyye, 1997.
- Câbirî, Muhammed 'Âbid. *İbn Rüşd: Sîra ve fiker*. Beyrut: Merkezi dirâsâti'l-vahdeti'l-'Arabiyye, 1998.
- Câbirî, Muhammed 'Âbid. *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm; el-cüç'ü'l-evvel fi't-ta'rîfi bi'l-Kur'ân*. Beyrut: Merkezi dirâsâti'l-vahdeti'l-'Arabiyye, 2006.
- Coşkun, Muhammed. *Kur'an Yorumunda Yeni Bir Ufuk: Câbirî ve Tefsir Anlayışı*. İstanbul: Fikir Yayıncılık, 2014.
- Edirnevî, Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtu'l-müfessirîn*. Medine: Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem, 1997.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tebzîbu'l-luğa*. thk. Abdusselam Muhammed Hârûn - Muhammed Ali Neccâr. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye li't-te'lîfi ve't-terceme, 1964.
- Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb. *Basâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-Kitâbi'l-'Azîz*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'ilmiyye, ts.
- Gül, Ali Rıza. "Kıyamet Suresi'nin 16-19'uncu Ayetlerine Yüklenen Geleneksel Yorumlar Üzerine". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/2 (2003), 71-108. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000152
- Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Abdulhamid Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2003.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed. *Mekâyisu'l-luğa*. thk. Abdusselam Muhammed Hârûn. Dâru'l-fikr, 1979.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed. *Mücmelü'l-luğa*. thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultân. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1986.

- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime*. thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. Di-
maşk: Dâru Ya'rub, 2004.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-'Arab*. Kahire: Dâru'l-me'ârif, ts.
- İbn Rüşd. *el-Keşf 'an menâbici'l-edille fî 'akâidi'l-mille*. Beyrut: Merkezu dirâsâti'l-vahdeti'l-'Arabiyye,
1998.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Mursî. *el-Mubkem ve'l-Mubîtu'l-A'zam*. thk. Abdulhamid
Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2000.
- Mennâ'u'l-Kattân. *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 2009.
- Oral, Hüseyin. *Câbirî'nin Kur'an Anlayışı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1981.
- Suyûtî, Celâluddîn. *Mu'teraku'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1988.
- Şerîf, Cemâluddîn Abdulazîz. "el-Mu'cizetu'l-Kur'âniyye fî fikri'l-Câbirî: Dirâse tahlîliyye". *İslâmiy-
yetu'l-ma'rife* 66 (2011), 85-115.
- Tabersî, el-Fadl b. el-Hasan. *Mecme'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-murtezâ, 2006.
- Uzun, Ayşe. *Muhammed Âbid el-Câbirî'nin Tefsiri ve Yorum Yöntemi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniver-
sitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Seriy. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhâ*. thk. Abdulcelil Abduh Çelebi.
Beyrut: Âlemu'l-kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Muhammed b. Ömer. *el-Keşşâf 'an ğavâmidit-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. thk.
Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Mu'avvid. Riyad: Mektebetü'l-'ubeykân, 1998.
- Zerkeşî, Muhammed b. 'Abdullah. *el-Burbân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm.
Kâhire: Dâru't-turâs, 1984.
- Zurkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâbilu'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-hadîs, 2001.